

Ranokršćanski odnos vjere i politike — Crkve i države

Anto MIŠIĆ*

Sažetak

Isus nije bio ni revolucionar ni politički anarhist; pokazuje to i njegova izjava: »Podajte caru carevo a Bogu Božje« (Mt 22,21), kojom je jasno razdijelio religiozno i političko područje. Premda jasno odvojena i autonomna, ta se dva područja međusobno ne isključuju, naprotiv, potrebna je suradnja jer iste osobe kao vjernici pripadaju Crkvi, a kao građani državi. Kršćani su uvjereni da Crkva i država imaju svoje korijene u Bogu i da moraju ostvarivati zamisao koju je Bog stvoritelj namijenio državi i Bog spasitelj Crkvi. Najranije razdoblje kršćanske povijesti važno je za sva područja kršćanskog života pa tako i za odnos prema državi i politici. Upravo tu treba tražiti korijene pozitivnih, ali i negativnih rješenja koja će odrediti tijek kasnijih odnosa, sve do naših dana. Od početka su kršćani nastojali izgraditi pozitivan stav prema državi, premda se ona neprijateljski odnosila prema kršćanstvu. U vrijeme progona, do vladavine cara Konstantina početkom IV. stoljeća, kršćani su redovito molili za državne poglavare i nastojali biti lojalni građani, premda su često doživljavali teške nepravde i okrutne progone. Ono što kršćani nikako nisu prihvaćali bilo je uplitanje države u vjersko područje, osobito nametanje poganstva i obožavanje cara. Ranokršćanski su intelektualci, posebice apologetski pisci drugog stoljeća, u svojim spisima i teoretski razradili kršćanski stav o državi i političkoj vlasti. Dolaskom Konstantina na vlast i izdavanjem Milanskog edikta o toleranciji (313.), uvjeti života za kršćane bitno su poboljšani, no odnos vlasti, ovaj puta kršćanske, prema Crkvi i vjeri nisu se bitno promijenili. Dobre i loše posljedice pretjerane povezanosti vjere i politike brzo su uočili ranokršćanski pisci i na njih su jasno upozorili.

Uvodne napomene

Promatrajući velike promjene koje su se u nedavnoj prošlosti dogodile u našoj domovini, lako je uočiti da se promijenio i odnos Crkve i države. Državna vlast više nije, barem deklarativno, protiv vjere, a vjerski se obredi i simboli često susreću na izrazito političkim skupovima i mjestima. U novim se okolnostima uočavaju i mno-

* Prof. dr. sc. Anto Mišić, dekan Filozofskog fakulteta Družbe Isusove, Zagreb.

ga nesnalaženja kako predstavnika političke tako i crkvene vlasti. Pridodamo li tomu i pojave novog bezvjerstva i protureligijskog raspoloženja, kao i sve više polemickih pa i zlonamjernih priloga protiv vjere i Crkve u domaćim sredstvima društvenog priopćavanja, ponovo se aktualizira drevno pitanje o odnosu Crkve, njezinih predstavnika i vjernika prema politici i strukturama državne vlasti. Problematika nije nova, ona je prisutna i trajno aktualna od trenutka kada je Isusu bilo postavljeno političko pitanje o dopuštenosti davanja poreza caru. Pitanje bijaše vrlo delikatno, a odgovor uistinu težak. Naime, rimski car za Židove bijaše omraženi poganin, koji je osvojio i porobio njihovu zemlju, oduzeo slobodu i ugrožavao narodnu samobitnost i opstojnost. Isus odgovara jasno dijeleći svoje mesijansko kraljevstvo, koje je duhovne naravi, od zemaljskih vladara i njihove političke vlasti: »Podajte caru carevo, a Bogu Božje!« (Mt 22, 21) Tim jednostavnim riječima On je odredio temeljnu razliku između crkvenog i državnog područja te je postavio jasnu razliku između naravi i nadnaravi, između vjerskog i svjetovnog, koja će postati osobito važna u našoj suvremenoj zapadnoj civilizaciji. To su dva odvojena i različita područja — od kojih svatko mora poštivati autonomnost drugoga. Područje svetoga niti isključuje niti će učiniti suvišnim svjetovno, njegove zakone i područje djelovanja. Jedna autonomija ne isključuje drugu. Tu razliku drevni narodi nisu poznavali, a neki je ne priznaju ni danas. Za njih sve bijaše sveto do te mjere da nisu prihvaćali vrijednost ničega što je svjetovno. Antička država bijaše vrlo religiozna; imala je svoje bogove, vjerske obrede i službenike, imala je svoju »državnu religiju«. Kršenje vjerskih propisa bilo je ravno nevjernosti prema *res publica* — prema državi. Sve je smatrano svetim: život, smrt, odgoj, brak, posao... do te mjere da se gotovo gubio njihov naravni i svjetovni vidik.

Osobito je danas teško razumjeti Isusov odgovor kada profano, laičko područje nastoji zauzeti sve vidike ljudskog života i djelovanja. Onome što obično nazivamo *sveto*, dopušteno je, doduše, postojati, ali jedino na razini privatnosti. Isusov se odgovor teško uklapao i u srednjovjekovni mentalitet, kada su Crkva i država nastojale surađivati, svaka na svome području, za potpuno čovjekovo dobro. Crkva je, međutim, stalno bila u napasti da pokuša uspostaviti teokratsku vlast (*teokraciju*)¹. Crkva se smatrala pozvanom da zamijeni državu na mnogim područjima. S druge strane, država je tijekom povijesti često upadala u napast tzv. *cezaro-papizma*², tj. nastojala je poslužiti se Crkvom za svoje isključivo profane ciljeve. Imajući na umu Isusov odgovor, možemo kazati da je on u neku ruku bio prvi »laik« u suvremenom smislu. On je državi priznavao punu samostalnost, istodobno zahtijevajući i za Crkvu potpunu neovisnost od građanske vlasti. Crkvi pripada kraljevstvo duha, kraljevstvo savjesti kao duhovne stvarnosti. Upravo je sloboda

- 1 *Teokracija* izvorno znači *Božja vlast*; pojam je proširen i na svaku vlast koja nastoji vladati uz pomoć božanskog autoriteta. Izraz se posebno primjenjuje na političku vlast koju obnašaju vjerski službenici.
- 2 *Cezaropapizam* općenito znači uplitanje struktura političke vlasti u vjerska pitanja i ono što spada u nadležnost crkvenih struktura. Tu je praksu počeo uvoditi car Konstantin, početkom IV. stoljeća, kada se zbog političkih motiva počeo uplitati u rješavanje vjerskih pitanja i crkvene organizacije.

savjesti, njezino izuzeće od pritisaka i nadzora svjetovne vlasti, prvi čin slobode modernog svijeta i temelj ljudskih prava. Protiv nasilja i nepravdi kršćani se uvijek, poput prvih mučenika, pozivaju na Boga i na obvezu poštivanja vlastite savjesti. U tome će ih Crkva uvijek podupirati. Vjernici su građani u državi, a kršćani u Crkvi. Ljudi se, zajedno sa svime što određuje njihovu osobnost i njihov položaj u društvu, nalaze u Crkvi, a ona, poput Isusa, mora svim generacijama i svim državama naviještati ono što je Krist naučavao. Država, dakle, treba poslušati ono što vjera naučava, no ipak ni Crkva koja propovijeda ni država koja sluša ne smiju nikada prijeći ni prebrisati granice uzajamne autonomije koju je Bog stvoritelj namijenio državi, a Bog spasitelj Crkvi.

Problem pravilnog odnosa Crkve i države uvijek će biti težak i zanimljiv svim ljudima i povijesnim razdobljima, stoga je nužno ostvariti što veći stupanj uzajamnog sklada. Ateistička, odnosno agnostička država, ostaje izmišljotina jednog vremena koje je, izgubivši osjećaj za Boga i temeljne teme opstojanja, pokušalo nasilno organizirati društvo bez Boga. Crkva i država su pozvane da surađuju, svaka na svome području, da bi se otkrilo i ostvarilo ono što koristi zajedničkom dobru i potpunijem ostvarenju svijui. Država bi trebala imati na umu da je podložna temeljnom moralnom načelu: »čini dobro« i »ne čini zlo«, kao i poštivanju pozitivnih zakona koje je sama donijela, što se na žalost često zaboravlja i u praksi ne provodi. Crkva pak, sa svoje strane, treba shvatiti da nema i ne može imati, kao u nekim drugim vremenima, izravan utjecaj na državnu vlast i da ne može od *res publica* stvarati neku *sancta res publica*, odnosno *res publica christiana*. Crkva, međutim, ima pravo i dužnost predlagati rješenja društvenih problema koja su više u skladu s Evanđeljem i za koja je uvjerena da će više koristiti općem dobru svijui, pa i onih koji nisu kršćani. Ona to čini izravno kroz dijalog sa svjetovnom vlašću i posredno zauzimanjem svojih vjernika, laika, koji sudjelujući u politici jesu stvaran vez između Crkve i države. Pluralizam ideja, koji dopuštaju suvremene države, omogućuje kršćanima da dokažu vrijednost rješenja kršćanskog nadahnuća. Riječ je o ponudi, o dijalogu i dokazivanju, koji nemaju ništa zajedničkog s *integralizmom*, *radikalizmom* i *isključivosti*, za što se kršćani ponekad neopravdano optužuju.

U ovom se prikazu nećemo baviti suvremenim odnosima vjere i politike, Crkve i države u svijetu i kod nas. Želimo se vratiti u ranokršćansku povijest, od početka do Konstantinova vremena, na same izvore i korijene svih kasnijih odnosa kršćanstva prema strukturama političke vlasti. Ako je istinita izreka o povijesti kao *učiteljici života*, onda ona posebno vrijedi za Crkvu kada je riječ o odnosu prema ranom kršćanstvu, koje ostaje njezin trajni izvor idejnih nadahnuća i garancija pravovjerna. Životna iskustva prve Crkve, djelovanje i nauk na području teologije, filozofije pa i politike, sačuvana su u vrlo bogatoj književnoj ostavštini, koja je većini uglavnom nepoznata. Ovim se prikazom želi pobuditi jače zanimanje za cjelokupnu ranokršćansku književnost i napose za ondašnje probleme u odnosima Crkve i države, vjere i politike. Bolje razumijevanje ondašnjih prilika može pomoći ispravnijem shvaćanju tih odnosa kroz povijest, sve do naših dana.

Vrijeme progona i razlozi neprihvatanja državne vlasti

Posebno je važna povijest odnosa Crkve i država u predkonstantinovu razdoblju, dakle u prva tri stoljeća, u kojem Crkva nije mogla slobodno djelovati i kada su kršćani bili progonjeni, mučeni i ubijani. Dobro poznavanje toga najranijeg razdoblja pomaže boljem razumijevanju kasnijih problema. Upravo tijekom prva tri stoljeća i Crkva i rimska država pokušavaju pronaći načine mogućeg suživota ili kako uništiti suparnika. I u Rimskom je Carstvu, slično kao u mnogim drevnim narodima i civilizacijama, državni poglavar ujedno bio i *vrhovni svećenik*, a s Istoka je preuzet i kult cara. Probleme u odnosima između Crkve i države stvaralo je i rimsko shvaćanje vjere kao izrazito političkog pitanja, dok je Crkva zbog svojih vjerskih uvjerenja u državi gledala izričaj volje Boga stvoritelja, branići istodobno svoju slobodu od bilo kakvog državnog nasilja, pa i pod cijenu života.

Progoni i nasilje u prvim stoljećima nisu omogućili Crkvi da izgradi pozitivan odnos prema strukturama državne vlasti. Ni ranokršćanski idealizam, koji je u nebu vidio svoj politički ideal: »... naša je domovina na nebesima« — kako kaže Pavao (Fil 3, 20), nije pogodio da Crkva odmah izgradi svoj odnos prema politici, a nisu ni stvoreni povoljni uvjeti za razvoj dobrih odnosa s državom, koja je istodobno bila i njezin progonitelj. Od početka se kršćani osjećaju »građanima neba«, »novim narodom«, uvodeći tako u politiku svojevrsan oblik misticizma, koji je bio teško shvatljiv i prihvatljiv rimskom mentalitetu. Stoga ne začuđuje da se rimski građani, navlastito intelektualci poput Tacita, vrlo negativno odnose prema kršćanima. Tacit je izrekao prvu negativnu političku ocjenu o kršćanima pišući da oni »gaje mržnju prema ljudskom rodu«³. Nešto kasnije, koncem drugog stoljeća, tipičan primjer neshvaćanja odaje poganski filozof Celzo⁴ kad o kršćanima piše: »Vi kažete da nije moguće da isti čovjek služi više gospodara; zar to nije rječnik prevrata, govor onih koji žele podići zid između sebe i drugih ljudi i odijeliti se od čitavog svijeta?«⁵ Dokumenti, međutim, pokazuju da kršćani već tada pokušavaju pronaći uravnotežen odnos prema državi, a u skladu sa svojim vjerskim načelima. Ranokršćanska Crkva, premda je bila progonjena, nije nikada kruto odbacivala svaku suradnju s državom, a nije ni olako i nekritički pristajala na njezine ponude. Istodobno, dok su odlučno odbacivali carski despotizam, ranokršćanski pisci i biskupi pozivali su na molitvu za te iste careve i vladare. Kršćani tako nalaze ravnotežu između *DA* i *NE* prema ondašnjoj političkoj vlasti.

Kršćanstvo kao »kraljevstvo koje nije od ovoga svijeta« (Iv 18, 36) protivilo se svakom pokušaju da se ljudska sreća nastoji izgraditi isključivo na ovom svijetu, te da se vjera podvrgne državnim pozitivnim zakonima kao jedino valjanim i obve-

3 Tacit, *Ann.*, XV, 44.

4 Celzo, grčki filozof (II. stoljeće poslije Kr.), medioplatoničar, zastupao je snažni dualizam između Boga, sveopćeg dobra i materije, počela zla. Napisao je djelo *Istinski govor* koje je usmjereno protiv kršćana. Origen mu je odgovorio u djelu *Protiv Celza*, gdje donosi i opširne citate Celzova djela, koje je zahvaljujući tomu većim dijelom sačuvano.

5 Origen, *Contra Celsum*, VIII, 2.

zujućim. Potvrdu takvog stava neprihvatanja kršćani nalaze u Isusovu postupanju prema politiziranoj religioznosti židovskih suvremenika, ali i prema rimskoj vlasti. On je postavio jasnu razliku između onoga što pripada Bogu i što pripada Cezaru. Rimskom upravitelju za vrijeme suđenja Isus odgovara: »Ne bi imao nada mnom nikakve vlasti (...) kad ti ne bi bilo dano odozgo« (Iv 19, 11). Apostoli također odlučno kažu *NE* židovskoj teokraciji i rimskoj državi koju su predvodili proginitelji poput Nerona⁶ i Domicijana, i to iskustvo Crkva i kršćani nisu nikada zaboravili. Korijene odbacivanja države treba tražiti već u objavi iz Starog zavjeta. Proci najavljuju Mesiju koji će okupiti sve ljude u kraljevstvo u kojem će vladati mir i pravda. Kršćani, baštinici te objave, nikako nisu mogli prihvatiti državni despotizam bilo na političkom bilo na religioznom području. Religiozni despotizam, što ga Rimljani preuzimaju od Istoka, osobito se očituje kroz obvezu obožavanja rimskih careva. Ako tome pridodamo pravnu nesigurnost i krvave progone kojima su bili podvrgnuti kršćani prvih stoljeća, onda možemo razumjeti njihovo neprihvatanje rimske vlasti i njeno poistovjećivanje s Antikristom.

Do dubljih motiva ranokršćanskog neprihvatanja Rimske države možemo doći promatranjem načina kako je državna vlast nastojala sebi podrediti onu vjersku. No kako se to izravno protivilo temeljnom kršćanskom shvaćanju vjere, kršćansko odbijanje bijaše vjerski, a ne politički motivirano. Rimljani su smatrali da državi pripada vlast u osobi državnog poglavara, da po svome nahođenju upravlja i određuje vjerski život. Već je car August 12. godine prije Krista carskoj vlasti pridružio i čast *Pontifexa maximusa*.⁷ Od tada su njegovi carski nasljednici ujedno bili i *vrhovni svećenici* službene državne vjere te su prema državnim interesima organizirali i bogoštovlje. Kršćani, koji jedino u Kristu vide *vrhovnog svećenika* – a njegovi su nasljednici apostoli i biskupi, nisu nikako mogli prihvatiti da država upravlja religioznošću svojih podanika.

Veliku poteškoću u odnosu Crkve i države predstavljao je i običaj *obožavanja cara*, uveden još u vrijeme Julija Cezara, odnosno štovanje *Bazileusa (cara)* kao spasitelja svojih podanika s vidljivom božjom snagom. Nakon što bi umro, senat je svečanom izjavom »posvetio« cara i uzdigao ga među božanstva. Počev od Septimija Severa⁸, i živi carevi zahtijevaju da budu štovani kao božanstva. Službena po-

6 Neron, rimski car od 54. do 68., ispočetka je vladao prilično umjereno, a od 62. počinje okrutno uklanjati protivnike i neistomišljenike. Nakon što su se pobunili senat i veliki dio vojske, osobito na Zapadu, Neron je izvršio samoubojstvo 68. godine. Prema svjedočenju povjesničara Tacita (*Ann.*, XV, 44) Neron je godine 64. pokrenuo progon, nakon što je buknuo veliki požar u Rimu, za koji je narod optužio kršćane a moguće da ga je dao zapaliti i sam car. Za vrijeme progona u Rimu su podnijeli mučeništvo Petar i Pavao.

7 *Pontifex maximus*, naslov rimskih careva po kojem su oni bili i vrhovni vjerski poglavari. Zanimljivo je da su taj poganski naslov zadržali i kršćanski carevi od Konstantina do Gracijana, koji se 382. odrekao toga naslova. Od V. stoljeća naslov *Pontifex maximus* pripada rimskom biskupu (papi).

8 Septimije Sever, rimski car od 193. do 211., u početku vladavine bio je prema kršćanima prilično tolerantan, no početkom III. stoljeća njegov se odnos prema njima promijenio. O njegovim progonima postoje brojni dokumenti.

ganska religija u Rimskom Carstvu poprima sve više političku, a sve manje vjersku ulogu. Poganska religija te osobito kult cara sve se više shvaćaju kao zalog i uvjet državne stabilnosti i jedinstva, a odbijanje službene religije smatralo se ravno nacionalnoj izdaji. Takvu mješavinu vjere i politike kršćani nisu mogli prihvatiti. Oni su bili spremni moliti se za cara, ali ne caru! Na opetovano pitanje suca postavljeno ranokršćanskom mučeniku Polikarpu⁹ »zašto bi bilo zlo kazati: 'car je Kyrios' i s tom rečenicom spasiti vlastiti život«¹⁰, starac Polikarp nije ni odgovorio. Kršćanski su stav najbolje izrazili afrički mučenici, kako nam svjedoče *Acta Scilitanorum*, najstariji kršćanski tekst na latinskom jeziku (180. godine). Tako je Sperat odgovorio sucu: »Ja nikada neću moći priznati božansko carstvo na ovoj zemlji: ja sluga Boga koga ljudsko oko nikada nije vidjelo niti ga može vidjeti.«¹¹ A mučenik Lucije prihvaća smrtnu osudu odgovarajući sucu riječima: »Za ovo ti mogu zahvaliti, jer me oslobadaš iz ruku zemaljskog despota i puštaš da se vratim u Očevu kuću, koji je vladar u nebu.«¹²

Već smo kazali da kršćanstvo ne odbacuje naprosto državnu vlast. Ono samo ne prihvaća njezine nasilne metode kojima želi sebi podrediti Crkvu ili čak uništiti nju i njezine članove. Od samih početaka vjernici osjećaju dužnost prije svega moliti za državne poglavare. Lijep je primjer molitve iz poslanice Korinćanima rimskog biskupa Klementa¹³ u vrijeme progona na prijelazu prvog u drugo stoljeće, a vjerojatno je preuzeta iz liturgije. Evo nekoliko redaka: »Bože, daruj slogu i mir nama i svim stanovnicima zemlje kao što si to podario našim ocima kada su te sveto zamolili u vjeri i istini, učini nas podložnima tvome svemogućemu i uzvišenom imenu i onima koji nas predvode i nama upravljaju na zemlji. Ti, Gospodine, dade njima privilegije uprave, po tvojoj čudesnoj i neistraživoj moći, da mi, spoznajući čast i moć koju si im ti dao, budemo podložni i ne protivimo se njihovoj volji. Daruj im, Gospodine, zdravlje, mir, slogu i ustrajnost da bi upravljali na besprijekoran način, kako si im Ti dao. Ti, Gospodine, kralju nebeski, dajesh ljudskim sinovima slavu, čast i moć na zemlji. Gospodine upravljaj dobru i onome što je ugodno pred tobom, tako da obnašaju vlast koju si im ti dao, pobožno u miru i blago, te da im budeš milostiv.«¹⁴

Daleko odlučniji i oštrij govor, u odnosu na državnu vlast, nalazimo kod tzv. *apologetskih* pisaca drugog stoljeća. Oko godine 150. Justin¹⁵ upućuje apologiju

9 Polikarp je bio biskup u Smirni (Mala Azija), prema predaji bio je učenik Ivana Apostola. Sačuvano je njegovo pismo Filipljanima, a mučeništvo je podnio 177. godine. O njegovu je mučeništvu sačuvano autentično svjedočanstvo.

10 *Martyr. Polycarpi*, 8.

11 *Acta Scilitanorum*, 6.

12 *Martyr. Ptolomaei et Lucci*, 19.

13 Klement je bio treći nasljednik sv. Petra, od 92. do 101. godine. Poznata je njegova poslanica koju je uputio Filipljanima, u kojoj govori i o boravku i mučeništvu Petra i Pavla u Rimu. Nije sigurno je li i sam završio život kao mučenik.

14 Klement, *Poslanica Filipljanima*, 60, 4; 61, 1–3.

15 Justin, najvažniji apologetski pisac u II. stoljeću, rodio se u poganskoj obitelji, u Samariji. Nakon dugotrajnog studija i traženja istine razočarao se u antičke filozofske sustave i obratio na kršćan-

caru Antoniju Piju i njegovu sinu Marku Aureliju. Uz ozbiljne kritike državnoj vlasti, Justin, prvi puta u kršćanskoj literaturi, ponavlja Isusove riječi koje će postati temelj svih kasnijih odnosa vjere i politike: »Dajte caru carevo, a Bogu božje«. Jasnoću Justinova stava pokazuje i njegova izjava: »... mi štujemo samo Boga, što se tiče ostalog, služimo vam radosno, priznajući vas za imperatore i autoritet nad ljudima i molimo da bude u vama, osim kraljevske moći, također i mudra rasuđivanja.«¹⁶ Braneći kršćane za vrijeme tiranina Komoda¹⁷, apologet Teofil¹⁸, biskup u Antiohiji, tumači zašto kršćani ne mogu prihvatiti kult cara: »Zato ću poštivati cara još više, ako ga ne budem obožavao, nego ako budem molio za njega. Častim, međutim, kao Boga stvarnog i istinskog Boga, znajući da je car niži od njega. Reći ćeš mi: 'Zašto ne štuješ cara?' Zato jer on nije stvoren da bude obožavan, nego da bude čašćen doličnim štovanjem. Nije Bog, nego čovjek koga je Bog postavio ne da bude obožavan, nego da pravedno odlučuje. Na neki način od Boga je dobio tu dužnost.«¹⁹

Godine 197. pravnik iz Kartage Tertulijan²⁰ u spisu *Apologeticum* vrlo odlučno brani kršćane od optužbi da vrijeđaju carsko visočanstvo. Prigovorivši poganima da su spremniji »krivo se zaklinjati na sve svoje bogove nego na sam cesarov genij« zato jer su svjesni stvarne nemoći svojih bogova, Tertulijan naglašava da kršćani »zazivaju vječnoga Boga za spas cara, istinskog Boga, živoga Boga, kojeg sami carevi žele za svoga zaštitnika više nego sve ostale bogove. Oni znaju tko im je darovao carstvo; znaju, kao ljudi, tko im je darovao njihovu dušu; razumiju da je on jedini Bog, da su u njegovoj moći, da su po Njemu, da su prvi iza Njega, da prije i iznad Njega nema nijednoga drugog boga.«²¹

Zaključivši, možemo kazati da Crkva iz razdoblja progona i mučenika ne prihvaća Državu i njezine političke strukture samo ako to zahtijevaju temeljne istine kršćanske vjere i ako je dovedena u opasnost vjernost nebeskom kraljevstvu i jedinom Gospodinu, kojeg mučenici zovu *nadzemaljski kralj*. U svemu ostalome prvi kršćani nisu imali problema ukoliko je trebalo potpuno se podložiti državnoj vlasti.

stvo. U Rimu je osnovao svoju filozofsku školu. Napisao je više djela od kojih su sačuvane dvije apologije i *Razgovor s Trifonom*. Podnio je mučeništvo u Rimu 165. godine.

16 Justin, *Apologija*, I, 17.

17 Komod, rimski car od 180. do 192., sin cara Marka Aurelija. Bio je prilično neuspješan vladar koga su više zanimala gladijatorske igre nego upravljanje carstvom. Premda su za njegove vladavine stradali scilitanski mučenici u Africi, ipak nije bilo žestokih progona kršćana, možda i zahvaljujući njegovoj prilježnici Marciji, koja je bila sklona kršćanstvu.

18 Teofil, biskup u Antiohiji, rođen je u poganskoj obitelji, stekao je solidnu klasičnu naobrazbu prije nego se obratio na kršćanstvo. Napisao je djelo *Tri knjige Autoliku*, nekom nepoznatom poganinu, oko godine 180. Malo se zna o njegovu životu.

19 Teofil, An., *Ad Autolyicum*, I, 11.

20 Tertulijan je rođen u Kartagi (današnji Tunis) oko 155. godine. U Rimu je radio kao odvjetnik a obratio se na kršćanstvo oko 193. Vratio se u Kartagu gdje je i umro 220. godine. Tertulijan je prvi ranokršćanski pisac koji je svoja brojna djela napisao na latinskom jeziku.

21 Tertulijan, *Apologeticum*, XXVIII, 3, 33.

Vrijeme progona i razlozi prihvaćanja državne vlasti

Promotri smo ranokršćanske razloge neprihvaćanja konkretne vlasti rimske države, opiranja njezinim pogledima i nasilničkom ponašanju. Usmjerimo svoju pozornost na motive koji su poticali prve kršćane da prihvaćaju i surađuju s tom istom, prema njima neprijateljski raspoloženom državom i njezinim političkim institucijama.

Kršćansko *DA* svakoj, pa i neprijateljski raspoloženoj državi poput one rimske temelji se na jasnom načelu da svaka vlast, koja je tada bila utjelovljena u rimskom caru, potječe izravno od Stvoritelja ljudskog društva. Potvrdu te nauke nalazimo već u kasnom razdoblju Starog zavjeta, kod proroka Danijela koji kaže: »Ti, o kralju, kralju kraljeva, komu Bog Nebeski daje kraljevstvo, silu, moć i slavu« (Dn 2, 37); ili u knjizi Mudrosti gdje piše: »Poslušajte, vi koji upravljate mnoštvima i koji se hvastate silom svojih naroda! Gospod je onaj koji vam je moć podario, i vladavina je od Svevišnjeg, koji će ispitivati djela vaša i vaše nakane istražiti« (Mudr 6, 2–3). Istu misao u Novom zavjetu ponavlja Pavao u poslanici Rimljanima: »Neka se svatko pokorava višim vlastima, jer nema vlasti osim od Boga. I one koje postoje, od Boga su uspostavljene. Zato onaj koji se suprotstavlja vlasti protivi se odredbi Božjoj« (Rim 13, 1–2). Istu nauku preuzimaju i ranokršćanski pisci, poput Origena²² koji komentirajući Pavlove riječi, nakon retoričkog pitanja: »Što dakle? Zar i vlast koja progona Božje sluga, bori se protiv vjere, uništava religiju, zar i ona dolazi od Boga?« — daje zanimljiv odgovor uspoređujući vlast s osjetilima, pa kaže: »Svima je znano da su vid, sluh i osjetila, Božji dar. No premda nam je to Bog darovao, ostaje u našoj moći koristiti vid za dobro ili zlo; to vrijedi i za sluh, pokrete ruku... Bog će suditi one koji obnašaju vlast, koju im je On dao, prema vlastitoj zloći, a ne prema božjim zakonima.«²³

Kršćanski stav prema državnoj vlasti najbolje su izrazili mučenici u neposrednoj životnoj pogibelji, dok su bili na sudu pred rimskim upraviteljima ili na stratištima. Odlučno su i bez straha odbacivali obožavanje Cara, istodobno pokazujući pokornost i poštovanje prema njemu. Mučenici su najbolji primjeri ranokršćanskog stava prema državnoj vlasti jer oni stvarno pokazuju katehetski nauk prve Crkve, utemeljen na Isusovim riječima o davanju: »careva Caru a božjega Bogu«, te na Petrovoj napomeni: »Boga se bojte, kralja častite!« Afrički mučenik Donat za sudskog procesa jednostavno izjavljuje sucima: »Ja poštujem cara jer je car. Obožavanje pripada samo Bogu!«²⁴ Istu misao izriče učeni senator Apolonije uče-

22 Origen, ranokršćanski pisac, rodio se u Aleksandriji 185. u kršćanskoj obitelji. Njegov je otac Leonida podnio mučeništvo za vrijeme progona Septimija Severa (202.). Origen je još vrlo mlad preuzeo vođenje katekumenske škole u Aleksandriji. Osnovao je i školu u Cezareji (u Palestini), napisao brojna djela od kojih mnoga nisu sačuvana. Origen je sigurno jedan od najvećih umova u kršćanstvu i spada među najplodnije pisce uopće. Nakon što je puno pretrpio za vrijeme Decijeve progona, umro je u Tiru 253. godine.

23 Origen, *Komentar poslanice Rimljanima*, IX, 26.

24 *Acta Scilitanorum*, 9.

nijim rječnikom: »Logos Isus Krist poučio nas je da ispunjavamo njegov zakon, koji nam je dao On sam, tj. poštivati cara, no bojati se samo Onoga koji je jedini besmrtn.«²⁵

Mnogi ranokršćanski dokumenti iz razdoblja progona jasno pokazuju razloge zašto kršćani prihvaćaju svjetovnu vlast, makar ona bila nepravедna i neprijateljska. Najranije svjedočanstvo daje Klement Rimski, čiju smo molitvu za cara i državu već citirali. Molitva koju su rimski kršćani izgovarali u liturgiji, bijaše za Cara premda je on bio poganin i progonitelj. Ako znamo da je Klementova poslanica napisana koncem prvog stoljeća (oko 96. godine), onda zaključujemo da su kršćani molili za cara Domicijana, jednog od svojih najokrutnijih progonitelja. O njegovu despotizmu svjedoče i nekršćanski izvori. Rimski povjesničar Svetonije o Domicijanu piše: »... svaki privid i svaka mala riječ protiv carskog dostojanstva bijaše prigoda za smrtnu osudu ili progon.«²⁶ O takvom caru rimski biskup Klement piše: »Ti si dao, Gospodine, moć onome koji vlada, daj da budemo poslušni (...) našim gospodarima i zemaljskoj vlasti.«²⁷ A mučenik Polikarp početkom drugog stoljeća poziva svoje vjernike na molitvu za svjetovnu vlast: »Molite također i za kralja, za suce i upravitelje, i za one koji nas progone i mrze i za protivnike križa.«²⁸ Ti dokumenti jasno pokazuju da je Crkva od samih svojih početaka priznavala i bila podložna svjetovnoj vlasti, makar ona bila i progoniteljska. Osnovni razlog toga prihvaćanja bijaše vjerski stav da je Bog izvor političke vlasti. To prihvaćaju i ponavljaju i kasniji kršćanski pisci iz razdoblja progona.

U drugom stoljeću apologet Justin priznaje caru suverenost, a Teofil naglašava da »Bog postavlja cara na prijestolje«²⁹. Istu misao ponavlja Tertulijan, i sam rimski građanin, kada piše: »Mi moramo poštivati cara jer ga je izabrao Bog«³⁰; a njegov suvremenik Origen kaže da »samo Bog postavlja i skida kralja«. Govoreći o moralnim dužnostima države, Origen na vrlo suvremen način označuje jasnu podjelu između naravi i milosti, države i Crkve. Bog je državi, a ne Crkvi povjerio dužnost da sudi prekršaje protiv naravnog morala.³¹

Od početka su kršćani živjeli u uvjerenju da i država i Crkva imaju svoj izvor u jedinom Bogu Stvoritelju i Otkupitelju. Tu treba tražiti korijene vrlo ranog priklanja njanja Crkve državi i prihvaćanja njezine zaštite. Od izrazito vjerskih razloga pozitivnog odnosa kršćana prema državi brzo se prelazi i na društvenu pa čak i na političku suradnju. Kršćani, koji uglavnom bijahu rimski građani, domoljubivi su i ponosni zbog moći i veličine carstva, videći u tome djelo Providnosti, u pripravi za uspješnije širenje kršćanske poruke. Origen piše: »Bog je pripravljaо narode za svoju poruku ujedinivši ih pod vlast jednog jedinog rimskog cara. Nije moglo više

25 *Acta Apollonii*, 37.

26 Svetonije, *Vita Caes.*, XII, 1.

27 Klement Rimski, *Poslanica Korinćanima*, 60, 4.

28 Polikarp, *Poslanica Filipljanima*, 12, 3.

29 Teofil, *An.*, *Ad Autolyicum*, I, 11.

30 Tertul, *Apologeticum*, XXXIII, 4.

31 Usp. Origen, *Contra Celsum*, VIII, 63–70.

biti mnoštvo kraljeva jer bi narodi bili tuđi jedni drugima, a Isusova zapovijed Apostolima: 'Idite i poučavajte sve narode', bila bi daleko teža. Isus se rodio, kao što je poznato, za Augustove vladavine, koji je ujedinio mnoštvo ljudi na zemlju u samo jedan narod, po jednom jedinom carstvu.«³²

Prihvatanje Cara, odnosno države, kao pomagača i suradnika imalo je važne i dugoročne povijesne posljedice. Ubrzo se kod kršćana stvara uvjerenje o pozitivnoj ulozi državnih institucija u nastanku i širenju Crkve, ali i o potrebi da Crkva pomogne u jačanju Rimske države. U apologiji koju Meliton³³ iz Male Azije upućuje caru Marku Aureliju, piše: »Naša je vjera počela dozrijevati u vrijeme slavne vladavine vašeg prethodnika Augusta, cvjetajući među vašim narodima, i donijela je sreću i uspjeh svim vašim vlastima. Upravo od tada rimska se moć uzdigla veličinom i sjajem.«³⁴

Rijetki su ranokršćanski pisci, poput Hipolita³⁵, koji su i u vrijeme teških progona kao što je bio onaj kojega je provodio car Septimije Sever, Rimsko carstvo poistovjećivali s Antikristom, predviđajući mu skorou propast. Hipolitov suvremenik Tertulijan naprotiv drži da će Rimsko Carstvo, u koje je Bog smjestio objavu svoga Sina, trajati do kraja svijeta, a njegov završetak označit će početak sudnjeg dana. Zato kršćani svojim raznovrsnim podržavanjem carstva, pomažu njegov boljitak, otklanjajući tako i strahote propasti svijeta. Godine 212. Tertulijan piše prokonzulu Skapulu, okrutnom progonitelju kršćana: »Kršćanin nije neprijatelj ni jednome čovjeku, a pogotovo ne caru: o caru zna da ga je postavio Bog, zato ga kršćanin priznaje, boji ga se, najviše ga poštuje i želi njegovo očuvanje, zajedno s cijelim Rimskim Carstvom, sve dok traje svijet: svijet će naime trajati dok traje carstvo.«³⁶ A na drugom mjestu kaže: »Mi se molimo za careve, za ministre i carske službenike, za očuvanje svijeta, za mir među narodima, da bi se odgodio kraj svijeta.«³⁷ Kršćani ustvari bivaju sve uvjereniji da su upravo oni glavna pomoć državnoj vlasti te da njihove molitve izravno utječu na održanje carstva. Takav stav zastupaju već apologetski pisci drugog stoljeća. Jedan od najranijih, Aristid iz Ate- ne, piše caru Hadrijanu: »uopće ne sumnjam da samo kršćanske pobožne molitve

32 Origen, *Contra Celsum*, II, 30.

33 Meliton iz Sarda, ranokršćanski pisac i biskup Sarda (Mala Azija) u drugoj polovici II. stoljeća, uputio je oko 170. *Apologiju* caru Marku Aureliju (161.–180.), od koje se sačuvalo samo nekoliko ulomaka. Osim *Apologije*, Euzebije (*Hist. Eccl.*, IV, 26, 1–14) navodi i druga njegova djela: *Dvije knjige o Pashi*, *O životu kršćana i proroka*, *O Crkvi*, *Traktat o nedjelji*, *O čovjekovoj vjeri*, *O stvaranju*, *O poslušnosti vjeri*, *O duši i tijelu*, *O gostoprimstvu*, *O krštenju*, *O istini*, *O vjeri i Kristovu rođenju*, *O proroštvu*, *O ključu*, *O davlu*, *O Otkrivenju sv. Ivana*, *O netjelesnom Bogu*, *O Kristovu utjelovljenju*. Uglavnom sva su ta djela izgubljena.

34 Euzebije, *Hist. Eccl.*, IV, 26.

35 Hipolit, ranokršćanski pisac nepoznatog podrijetla, po vlastitom svjedočenju Irenejev učenik, živio je u Rimu, a pisao grčki. Bio je u napetim odnosima s papom Kalistom i bio je izabran za prvog protupapu u povijesti. Car Maksim Tračanin poslao ga je u progonstvo na Sardiniju, zajedno s papom Poncijanom. Hipolit je umro mučeničkom smrću 235. Napisao je brojna djela od kojih su mnoga sačuvana.

36 Tertulijan, *Ad Scapulum*, 2.

37 Tertulijan, *Apologeticum*, II, 7.

održavaju svijet na životu«³⁸. Nešto kasnije Justin će kazati »da samo u poniznom kršćanskom narodu Bog vidi motiv za održanje prirode i zato odlaže uništenje svijeta«³⁹. Slično misli i Origen koji smatra da su kršćani sol koja čuva društvene veze u ovom svijetu.

Bez obzira na progone tijekom prvih triju stoljeća, Crkva je jačala brojem vjernika i nutarnjom organizacijom, a kao primjer mudrog političkog upravljanja i uzornog vladanja ranokršćanski pisci navode biskupe. Državna vlast je sve više morala računati s kršćanima. Mnogi vjernici zauzimaju važna mjesta u državnoj upravi. Tako znamo da su, ubrzo nakon smrti cara Decija, inače velikog progonitelja kršćana, mnogi dvorani cara Valerijana bili kršćani. Uskoro, oko 260. godine, po prvi put jedan car, Galijan, upućuje pismo biskupima u kojem dokida dekrete cara Decija, kojima su oduzeta Crkvena dobra. Bijaše to nagovještaj skorajnje tolerancije i kasnije tijesne suradnje Crkve i države. Crkva se sve više oslanja na cara u rješavanju i vlastitih problema. Poznat je Antiohijski slučaj gdje je zbog krivovjerja svrgnut biskup Pavao iz Samosate, koji nije pristao napustiti biskupsku službu. Crkva se za pomoć obratila mjesnoj državnoj vlasti, a kad to nije pomoglo, zatražili su pomoć cara Aurelijana koji je naredio da »kuću Božju« treba vratiti onima koji su u zajedništvu s rimskim biskupom.

Veza Crkva i države postajala je sve prisnija i jača. Taj proces nije uspio razoriti ni Dioklecijan s jednim od najkrvavijih progona. Već 311. godine car Galerije izdaje prvi edikt o toleranciji u kojem piše »... da je ponovo dopušteno biti kršćanin i obnoviti kuće u kojima se sastaju, samo da ni na koji način ne rovale protiv državnog poretka«⁴⁰. Za kršćane bijaše nepotrebna carska primjedba o »rovarenju protiv države« jer su oni kroz tri stoljeća progona naučili promatrati u državi božanski poredak, pa i u vrijeme progona. U istom pismu Galerije nalaže kršćanima nešto što su oni od početka činili: »Zato, radi naše blagosti i tolerancije, kršćanima je dužnost da mole Boga za naše zdravlje i za zdravlje države...«

Možemo zaključiti da su kršćani tijekom trostoljetnog progona naučili cijeniti vrijednosti države i njezinih institucija, u kojoj su gledali Božju zamisao za organiziranje ljudskog društva. Osjećali su se odgovornim članovima državne zajednice, čijem su boljitku nastojali dati vlastiti doprinos. Tu svijest često nalazimo kod ranokršćanskih pisaca, a mi navodimo Origenov tekst iz njegova djela *Protiv Celza*: »Kršćani poklanjaju svojoj domovini više dobra od drugih ljudi. Oni su poučan

38 Aristid, *Apologija*, 16, 6. Aristid, filozof iz Atene koji se obratio na kršćanstvo i u njegovu obranu sastavio apologiju (oko 124.–126.) koja je najstarija od sačuvanih. Prema Euzebiju (*Hist. Eccl.* IV, 3, 3) Aristid je apologiju uputio caru Hadrijanu i u njegovo vrijeme mnogi su je posjedovali. Slične podatke donosi i Jeronim (*De vir. ill.*, 20). Osim da je bio filozof velike rječitosti i autor jedne apologije, ništa drugo nije poznato iz njegova života. O tekstu apologije, za koji svjedoči Euzebij da je u njegovo vrijeme bila u posjedu mnogih, ništa se nije znalo do godine 1878. kada je u Veneciji objavljen armenski kodeks iz 981. godine pod naslovom *S. Aristidis philosophi Atheniensis sermones duo*.

39 Justin, *Apol. II*, 7.

40 Usp. Laktancije, *De mort.*, 34, 5; Euzebij, *Hist. Eccl.*, VIII, 17.

primjer i drugim građanima jer naučavaju da treba biti vjeran Bogu, koji je iznad države.«⁴¹

Konstantin će uskoro Crkvi dati punu slobodu, a kršćanstvo će potom postati i državna vjera, što Crkvi donosi velike pogodnosti, ali i poteškoće.

Vrijeme slobode i novih problema

U povijesti je kršćanstva vrlo važna godina 313. kada je car Konstantin⁴² izdao *Edikt o toleranciji*. U njemu stoji: »... odlučili smo da se nikome ne smije zabranjivati da slobodno izabere i slijedi kršćanstvo. Svatko je slobodan da pokloni svoje srce onoj religiji za koju on sam drži da je korisna.«⁴³ Taj odmjereni dokument o vjerskoj toleranciji zvuči neobično suvremeno. Da je stav rimske države prema Crkvi ostao takav, ne bismo imali kasnije toliko nepotrebnih sukoba i teškoća. Ni Crkva još nije bila pripravna za takav oblik tolerancije. Njezina osnovna težnja bijaše da svi narodi budu kršćanski. Već je Origen sanjao i nadao se da cijeli *Imperium Romanum* jednog dana bude kršćanski.

Konstantin je kao vrstan političar brzo uočio snagu Crkve, osobito na Istoku, i njezino značenje za carsku politiku. Suradnja i veze postaju sve čvršće i razgranatije. Tolerancija, započeta u Milanu, pretvara se u sve veću potporu Crkvi. Ipak se car Konstantin, koji je odrastao u sredini gdje je politika vladala nad religijom, nije lako odricao svoje uloge *Pontifexa maximusa*. Preuzevši svu vlast, on se vrlo brzo počinje miješati u rješavanje isključivo vjerskih pitanja. Treba ipak kazati da Konstantin nije ostavio Crkvu »svezanih ruku«, niti je smatrao, barem ne u teoriji, da Crkva treba da bude potpuno uključena u državnu instituciju i da o njoj ovisi. Osvrćući se na zaključke Nicejskog sabora, on kaže: »Sve ono o čemu se raspravljalo

41 Origen, *Contra Celsum*, VIII, 74.

42 Konstantin Veliki — rođen je nakon 280., sin Konstanca Klora, Augusta na Zapadu, i Jelene, jednostavnog podrijetla. Nakon Dioklecijanove abdikacije 305. Konstantin je boravio na dvoru Augusta Galerija, s njim je ratovao protiv Perzijanaca. Sljedeće godine odlazi ocu u Britaniju gdje u lipnju iste godine aklamacijom lokalne vojske biva izabran za cara. Sukobi s Maksencijem završili su Konstantinovom pobjedom u blizini Rima, kod Milvinskog mosta, 312. godine. Sam je kasnije posvjedočio povjesničaru Euzebiju da je prije bitke vidio, iznad sunca koje je zapadalo, križ na kojem je pisalo: »U ovom (znaku) ćeš pobijediti.« Konstantin je stvarno postavio znak križa na štitove svojih vojnika i na svoju zastavu. Kasnije je podigao na forumu i svoj kip s križem. Mnogi dovode u sumnju povijesnu istinitost Konstantinova pripovijedanja. Naime Euzebije u svojoj *Povijesti Crkve* ne spominje Konstantinovo viđenje, nego u njegovu životopisu, napisanom puno kasnije, no takav je događaj mogao Konstantinu biti politički vrlo koristan u učvršćenju vlasti. Premda Konstantin nakon pobjede 312. nije odmah postao kršćanin, dogodile su se bitne promjene i pogodnije prilike za kršćanstvo. Sljedeće godine (313.), zajedno s drugim carem Licinijem, izdaje takozvani *Milanski edikt* kojim se daje sloboda kulta (bogoštovlja) i sloboda da svatko slijedi svoju vjeru. Crkva je dobila slobodu, vraćena joj je oduzeta imovina za Dioklecijanovu progona, kler je dobio privilegije poput poganskih svećenika, biskupi su dobili ovlasti i prava senatora. Poboljšane su društvene prilike, promijenjeno zakonodavstvo, a kršćanska književnost i umjetnost doživljava pravi procvat.

43 Euzebije, *Hist. Eccl.*, X, 5.

na svetim sastancima biskupa dolazi od volje Božje.«⁴⁴ A skupini biskupa, koji su se potužili na postupke svojih kolega, odgovara: »Ja sam samo smrtnik, stoga bi bio udarac protiv Boga ako bih u tim pitanjima želio sebi pridržati pravo suda: jer su tužitelji i tuženi biskupi.«⁴⁵

Premda je Konstantin odgadao krštenje do pred smrt, to mu nije smetalo da radi političke koristi postane prvi »gospodar državne Crkve«, kojom upravlja opasno i bezskrupulozno. On je shvatio da će žuđeno jedinstvo carstva najlakše postići uz pomoć Crkve, koja je ujedinjena u vjeri i upravljanju. Postoji još jedan važan razlog zašto car Konstantin želi gospodariti Crkvom. Znano je da se on nije nikada odrekao naslova *Pontifexa maximusa*, što je u poganstvu značilo vidljivu prisutnost božanstva na zemlji i stvarnu vlast na izrazito religioznom području.

I kršćani, od trenutka kad su dobili slobodu, imaju puno razloga slaviti Konstantina kao posebnog Božjeg poslanika. Od samih početaka kršćani su u državnom poglavaru gledali posebnog Božjeg predstavnika. Kršćanski pisci, koji su i sami osjetili blagodati slobode, s ushitom pišu o tim vremenima. Oduševljen slobodom, Laktancije⁴⁶ piše: »Gledaj, sada su zgnječeni svi protivnici, sada je došao mir na zemlju. Crkva koja je još nedavno bila bačena na zemlju, ponovo se diže; hram Božji što su ga zli bili srušili, ponovo je po milosti Božjoj sagrađen još snažniji. Gospodin je naime podigao vladara, koji je dokinuo nepravedne i krvave odluke tirana, a imao je samilosti prema ljudskom rodu. Sva se srca raduju zbog ljubljenog i svijetlog mira.«⁴⁷

Sam se Konstantin sve više osjećao izabranim oruđem kršćanskog Boga, posrednikom između Boga i ljudi, odgovornim za vjeru koja treba postati duša njegova carstva. Sve se više podudaraju država i Crkva, kako pokazuje i jedna Konstantinova molitva: »Molim te svevišnji Bože, pod tvojim vodstvom započeo sam i priveo kraju svoj pothvat za spašavanje ljudi. Nosio sam posvuda pred sobom tvoj sveti Znak i tako sam vodio vojsku prema slavnim pobjedama. I ako me u slučaju državne potrebe budeš trebao ponovo pozvati, slijedit ću isti znak u pohodu protiv neprijatelja. Osjećam se potaknut da osobno poradim na obnovi tvoje presvete kuće (Crkve), koju su zli ljudi razrušili i oskvrnuli.«⁴⁸

Zbog prevelike povezanosti carstva i Crkve nastaju teški problemi, a kršćani sve izrazitije osjećaju potrebu boriti se za vlastitu slobodu i samostalnost. Konstantin je na početku, radi državnih interesa, proglasio opću vjersku snošljivost, da bi se ona uskoro, radi istih tih državnih interesa, uskoro napustila. Caru je postalo

44 Euzebij, *Vita Constantini*, III, 20.

45 Sozomen, *Hist. Eccl.*, I, 17.

46 Laktancije je rođen, odgojen i obrazovan u Africi. Po Dioklecijanovoj želji dolazi na dvor u Nikomediju, kao učitelj latinske retorike. Oko 303. morao je napustiti poučavanje jer se obratio na kršćanstvo. Konstantin mu je 317. povjerio odgoj najstarijeg sina. Nije poznato kada je umro. Napisao je više djela, izvanredno lijepim stilom, među ostalim: *Božanske ustanove*, *O Božjoj srdžbi*, *O smrti progonitelja*, *O djelu Božjem*, *O ptici Feniksu*.

47 Laktancije, *De mortibus persecutorum*, I.

48 Euzebij, *Vita Constantini*, II, 55.

jasno da se na tim temeljima ne može upravljati ni Crkvom ni državom. Priklonio se Crkvi, uzimajući je kao pogodno oruđe za političko jedinstvo. Počeo je Crkvu i svećenstvo obasipati privilegijima. Vratio je u progonima oteta dobra, počeo je graditi velebne crkvene objekte po čitavom carstvu. Nije se, međutim, na tome zaustavio, nego je svim silama nastojao gospodariti i samom Crkvom. Sve se više upliće u unutarnja pitanja vjere i nadležnosti Crkve. Saziva sinode i sabore. Pokušava ugušiti hereze. Saziva Nicejski sabor (325.) da bi, rješavajući probleme arijanske hereze, učvrstio jedinstvo carstva. Njegovo je ponašanje postalo jednako onome kod poganskih careva kada su preuzimali ulogu i vrhovnog vjerskog poglavara. Kod njega se interes države i interes vjere podudaraju. Pišući okupljenim biskupima, kaže: »Nije se mogla zaključiti nijedna nepromjenjiva i trajna naredba, a da se svi, ili većina biskupa ne okupe i donesu odluku; zato su se mnogi biskupi našli zajedno da razmotre ovaj problem, a i ja se nalazim među vama, kao jedan od vas, jer nisam mogao zaniijekati ono što me jako veseli, biti vaš drug u službi Bogu.«⁴⁹ Car se dakle počinje vladati kao biskup, što pokazuje i glasovita Konstantinova izreka, koja će još dugo opterećivati odnose Crkve i države. »Vas je Bog postavio za biskupe, za ono što se odnosi na unutarnje prilike Crkve. Ja sam, međutim, postavljen za biskupa za izvanjske poslove.«⁵⁰

Kršćani, pa i biskupi, koji bijahu puni oduševljenja s dobivenom slobodom, nisu odmah uočili kakve opasnosti krije prevlast države nad Crkvom i carska podrška kršćanstvu. Jedna od negativnih posljedica bijaše i masovni ulazak pogana i heretika u Crkvu, potaknuti strahom od progona ili prednostima koje je pripadnost kršćanstvu sa sobom donosilo. To će kršćanstvo slabiti iznutra te će potaknuti nastajanje novih hereza i podjela. Naglasimo još veću opasnost koja se krila u Konstantinovu gospodarenju nad Crkvom — naime, njegov je osnovni cilj bio osvojiti, ujediniti i osigurati veliko rimsko carstvo. Sve ostalo bijaše samo sredstvo i prosuđivano je u odnosu na taj cilj. Za njega su i najvažnija pitanja katoličke vjere malenkosti u usporedbi s interesima države. Tako, na primjer, on uopće nije shvaćao koliku je opasnost za vjeru predstavljalo Arijevo⁵¹ krivovjerje. Vidi se to iz pisma što ga je godine 324. uputio Ariju i aleksandrijskom biskupu. U njemu, nakon što je istaknuo vlastite napore u održanju jedinstva carstva, pa i na duhovnom području, ocjenjuje teološke probleme o odnosu Boga Oca i Sina (Logosa) kao »nevažno pitanje«, »igru nerazborite djece«, »gluposti o kojima svatko za sebe može misliti kako hoće«⁵². U takvom carevu ponašanju treba tražiti duboke korijene borbi koja će uskoro otpočeti. Crkva i biskupi su postali svjesni da su upali u samovolju carskog tutorstva i da car uopće nema smisla za najviše vrijednosti kršćanske vjere. Pravovjerna rješenja Nicejskog sabora nisu mogla donositi željeni

49 Isto, I, 44.

50 Isto, IV, 42.

51 Arije je rođen u Libiji oko 256., a školovao se u Antiohiji, odakle je došao u Aleksandriju. Oko 318. počeo je propovijedati nauk po kojem Isus nije Bog nego samo stvorenje. Nakon što je njegov nauk osuđen na saboru u Niceji (325.), Arije je protjeran u Ilirik. Umro je 336. godine.

52 Usp. Euzebije, *Vita Constantini*, II, 64–72.

plod zbog stavova carskog dvora i biskupa koji su mu bili pokorni. Aleksandrijski biskup Atanazije⁵³ i mnogi drugi otpočinju borbu za oslobađanje Crkve od državne prevlasti. Takav stav caru nije bio po volji pa on počinje progoniti »neposlušne« biskupe. Sam je Atanazije više puta mora napustiti biskupiju i otići u progonstvo. Novi način postupanja lijepo se vidi iz pisma koje je, iz svoje nove prijestolnice na Bosforu, car uputio Atanaziju. »A sada točno znaj moju volju« — piše Konstantin — »otvori bez otezanja vrata Crkve svima onima koji žele ući! Ako, međutim, doznam da si zapriječio ući nekome tko je zaželio da bude u zajedništvu s Crkvom, i ako si mu prepriječio put, znaj: odmah ću poslati ljude koji će te po mojoj naredbi svrgnuti s biskupske stolice.«⁵⁴ Atanazije je morao u progonstvo, a car se nastavlja uplitati i u izrazito vjerske probleme, kada oni, po njegovu sudu, dovode u opasnost jedinstvo carstva. Svoj despotizam najbolje izražava u pismu koje je uputio sinodi u Tiru, 335. godine, u kojem stoji: »Ako se netko — a nadam se da to nije moguće — pokuša i ovoga puta usprotiviti našoj naredbi, odmah ću poslati nekoga koji će ga, po carskoj naredbi, potjerati i naučiti ga da ne koristi odupirati se naredbama koje donosi suveren u korist istine.«⁵⁵

Carski postupci su uzrok odlučnom protivljenju mnogih biskupa. Duskora umire Konstantin (337.), krstivši se neposredno prije smrti, ali novonastali problemi nisu riješeni. Njegovi nasljednici nastavljaju politiku uplitanja u vjerske probleme, provodeći dominaciju nad Crkvom. Mnogi biskupi bivaju zatvarani i prognani iz svojih biskupija. Jedan od njih bijaše i Hilarije⁵⁶, koji u progonstvu sastavlja djelo »Protiv cara Konstanca«. Odnosi se sve više zaoštavaju, a kršćani ponovo počinju identificirati, ovoga puta kršćanskog cara i carstvo s Antikristom. Vraća se i nostalgija za slobodom iz vremena progona, kada se borilo s jasnim i otkrivenim neprijateljem. Nastali su novi progoni, samo bez mučeništva, a protivnik je bio vuk u ovčjoj koži. Konstantinov sin Konstanco umire 361. godine, a s njime i njegov despotski odnos prema Crkvi. Istinski pobjednici bijahu Atanazije, Hilarije i mnogi drugi znani i neznani biskupi te obični vjernici, koji su puno pretrpjeli i žrtvovali se za istinsku slobodu Crkve. Pojedine mjesne crkve svečano su dočekale svoje prognane biskupe i to bijaše prva proslava slobode Crkve, osvojene nakon duge borbe. Uskoro će doći nove borbe u kojima će sudjelovati velika imena tadašnjeg kršćanstva poput pape Damaza i Milanskog biskupa Ambrozija. Oni će dokrajčiti arijansku herezu i njezinu političku moć. Posljednji odsjek borbe za slobodu Crkve, koja seže do svišetka IV. stoljeća, obilježava borba protiv prevlasti autoriteta

53 Atanazije je rođen u Aleksandriji oko 295. Kao đakon je sudjelovao na saboru u Niceji (325.), potom je postao biskup u Aleksandriji i najvažniji protivnik Arijeva krivovjerja. Više je puta bio prognan iz svoje biskupije. Napisao je mnoga djela, a osobito je poznat njegov životopis Antuna pustinjaka. Umro je u Aleksandriji 373. godine.

54 Atanazije, *Apologia contra Arianos*, 59.

55 Euzebij, *Vita Constantini*, IV, 42.

56 Hilarije je rođen početkom IV. stoljeća u poganskoj obitelji, a na kršćanstvo se obratio u odrasloj dobi. Kao biskup Poitiersa prognan je u Frigiju jer se protivio Arijevu nauku. Umro je oko 367. godine. Sačuvano je više njegovih djela, o osobito je značajno *O Trojstvu* (*De Trinitate*).

kršćanskog cara Teodozija, koji osnovne principe konstantinovske politike provodi silom i tiranijom. U trenutku kada Teodozije preuzima vlast (379. godine), problemi odnosa Crkve i države postaju vrlo napeti. Teodozije je, naime, pokušao dovršiti ono što je Konstantin samo predviđao; no i Crkva je u dugoj borbi postala zrelija, naučivši da bude nepovjerljiva prema pretjeranim interesima koje država i njezine strukture pokazuju za Crkvu i vjeru.

Zaključak

Povijest odnosa kršćanstva (Crkve) i političke vlasti (Rimske države), od početka je puna dramatičnosti, sukobljavanja i progona. Počev od trenutka kada je Isus jednom rečenicom razdvojio *Božje* i *carevo*, kršćani nastoje uskladiti odnose ujedinjujući ljude u istodobnoj poslušnosti Bogu i caru. Dramatičnost odnosa počinje od trenutka kad Pilat, kao predstavnik rimske države, osuđuje Isusa na smrt i razapinje ga na križ. Kršćanski odgovor daje Pavao, tri desetljeća potom, u Neronovo vrijeme, kada piše: »Neka se svatko pokorava višim vlastima, jer nema vlasti osim od Boga. I one koje postoje, od Boga su uspostavljene. Zato onaj koji se suprotstavlja vlasti protivi se odredbi Božjoj« (Rim 13, 1–2). A Petar iz istog Rima poručuje: »Sve poštujujte, braću ljubite, Boga se bojte, kralja častite!« (1 Pet 2, 17) Ni takvi stavovi nisu im pomogli da ne budu vođeni pred »suce i kraljeve« kao neprijatelji države, da ne budu proglašeni krivima, a potom i pogubljeni.

Premda podložni svjetovnoj vlasti, prvi kršćani su ipak smatrali da se treba pokoravati »više Bogu nego ljudima«. U konkretnim trenucima sukoba to načelo oni pretvaraju u uvjerenje da je »Crkva veća od države«. Ranokršćanski mučenici i pod prijetnjom smrću izjavljuju: »Bog je veći, a ne carevi« (*Deus maior est, non Imperatores*). Kršćani su tako postupali ne samo pred poganskim nego i kršćanskim vladarima. Poznato je protivljenje sv. Ambrozija⁵⁷, milanskog biskupa iz 4. stoljeća, koji se odlučno usprotivio carevom despotizmu premda je i sam car bio kršćanin. Ambrozije piše: »Car je u Crkvi, a ne iznad Crkve. Dobar car nastoji pomoći Crkvi, ne boriti se protiv nje. To tvrdimo ponizno jednako čvrstini kojom to naviještamo, pa i ako nam se prijeti mučenjem, mačem ili progonom. Mi, sluge Kristove zaboravili smo na strah.«⁵⁸

Očito je, dakle, da su odnosi između Crkve i države od samih početaka bili puni sukoba. To, međutim, nije urodilo samo negativnim posljedicama. Štoviše, čini se da su upravo ti sukobi bili korisni, da se u polaganom hodu razvoja Crkve i države

57 Ambrozije je rođen u Trieru 337. ili 339. gdje je njegov otac bio visoki državni dužnosnik. Nakon očeve smrti odlazi u Rim, gdje dovršava svoje studije. Kao odvjetnik je radio u Sirmiumu (današnja Srijemska Mitrovica), a 370. imenovan je konzulom Emilije i Ligurije sa sjedištem u Milanu. Dok je još bio katekumen, izabran je za milanskog biskupa. Osim pastoralnog djelovanja napisao je i brojna književna djela. Nakon slušanja njegovih propovijedi, obratio se Augustin, koga je on i krstio. Ambrozije je umro 397. godine.

58 Ambrozije, *Sermo contra Auxentium*, 36.)

bolje uoče područja razdvajanja i odredi granica koja neće samo razdvajati. Crkva i država imaju svoje korijene u istom Stvoritelju i Spasitelju, zato se njihov međusobni odnos nikada ne smije pretvoriti u prevlast države i politike nad Crkvom (*cezaropapizam*), ni vjere i Crkve nad državom (*teokracija*). Dvije tisuće godina povijesti Crkve pokazuje sve mogućnosti suprotstavljanja vjere i struktura državne vlasti. Od apostolskih vremena do danas Crkva je vođena pred »suce i kraljeve« zemaljske, borila se za slobodu koja ima nadsvjetovalne ciljeve. Ipak, tijekom povijesti i Crkva je ponekad preuzimala ulogu *kralja i suca*. To se zbilo i u ranom kršćanstvu, osobito za careva Konstantina, Justinijana i drugih, ili u srednjem vijeku kada je Crkva pobijedivši moć careva, bila uvjerena da isključivo u svojim rukama drži »dva ključa« — duhovne i vremenite vlasti. Ipak, promatramo li glavna razdoblja odnosa Crkve i države, od početka do danas, možemo zaključiti da je češće država nastojala pokoriti Crkvu, dok se Crkva morala češće boriti za vlastiti opstanak i slobodno ostvarivanje svoje svrhe i poslanja. To vrijedi osobito za sukobe s rimskom državom prije Konstantina, kada se tek nastalo kršćanstvo nastojalo uključiti u tada dobro organiziranu pogansku civilizaciju. Odnosi, pa i sukobi Crkve i rimske carske i državne vlasti u vrijeme progona i nakon Konstantinova obraćenja predstavljaju uzorak za sve buduće odnose države i Crkve. Ranokršćanski dokumenti i događaji, o kojima smo ukratko govorili, pokazuju svoju aktualnost i za naše vrijeme, a suvremeni će kršćani u njima naći zanimljiva i danas primjenjiva rješenja za što skladniji odnos vjere i politike, Crkve i države.

THE EARLY CHRISTIAN RELATIONSHIP BETWEEN FAITH AND POLITICS — THE CHURCH AND THE STATE

Anto MIŠIĆ

Summary

Jesus was neither a revolutionary nor a political anarchist which His statement demonstrates as follows, »Render therefore unto Caesar the things which are Caesar's; and unto God the things that are God's.« (Mt 22: 21), and which makes a clear distinction between the spheres of religion and politics. Though these areas are distinct and autonomous, they do not exclude one another. On the contrary, there is a need for interaction between the two since the faithful, who are members of the Church, and citizens, who are members of the state, are one and the same. Christians hold that at the core of both the Church and the state is God. They are therefore required to attain the goals which their God and Creator has ordained for their state and which God their Saviour has ordained for their Church. Developments in the very early phases of Christian history have had a bearing on all areas of Christian life and this holds true also as regards the early Christian stance towards the state and politics. It is here that we may seek what is at the heart of those solutions, some good some not, which shall determine the course of events later on in history to the present date. From the very beginning Christians have strived to develop a positive attitude toward the state,

even though the state has been hostile toward Christianity. From the time of the persecutions until the reign of Emperor Constantine at the beginning of the 4th Century, Christians have prayed for heads of state and have strived to be loyal citizens despite injustices and atrocious persecutions. However, the meddling of the state in religious matters has never been acceptable to Christians, and particularly the state's efforts to force paganism and emperor-worship upon them. Early Christian intellectuals, especially the apologetic writers of the 2nd Century, have made thorough theoretical analyses of the Christian stance in regard to the state and political authority. With the coming of Constantine to the throne and the proclamation of the Edict of Milan, the Edict of Toleration, (313 A. D.) circumstances were much improved, still government relations, now a Christian government's relations to the Church and the faith, did not necessarily change. Early Christian writers were quick to note and caution about the good and bad consequences arising from excessively close ties between faith and politics.